

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу Малої Ганни Дмитрівни
на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР
(1960 -ті – 1980-ті рр.)», представлену на здобуття ступеня доктора
філософії в галузі знань 03 – гуманітарні науки за спеціальності 032 –
історія та археологія

Аналіз тексту дисертаційного дослідження Ганни Дмитрівни Малої на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР (1960-ті – 1980-ті рр.)», представленого на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – гуманітарні науки за спеціальності 032 – історія та археології є підставою для наступних висновків та узагальнень.

Актуальність теми дисертації обумовлена необхідністю глибокого переосмислення радянського тоталітарного минулого через призму спогадів учасників дисидентського руху. У контексті сучасного антропологічного повороту в гуманітаристиці, який переносить фокус дослідницької уваги з офіційних радянських, ідеологічно заангажованих джерел на мемуарні матеріали, документи особового походження набувають першочергового значення. На відміну від офіційних архівних джерел тоталітарної доби, спогади очевидців фіксують нецензуровану «живу історію», відтворюючи суб'єктивний вимір епохи, її емоційну атмосферу та приховані деталі дисидентського руху в УРСР у 1960-х – 1980-х роках.

Загалом актуальність дослідження визначається поєднанням його наукової значущості та суспільної затребуваності. У науковому аспекті праця розширює джерельну базу вивчення українського дисидентства, актуалізуючи мемуари як джерело особового походження, та поглиблює підходи до їхнього критичного аналізу. У суспільному вимірі дослідження сприяє осмисленню досвіду українського опору радянській системі, збереженню історичної пам'яті та подоланню радянських стереотипів у сучасному історичному дискурсі.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності й новизни

Наукові результати дисертаційного дослідження Г. Д. Малої є обґрунтованими, достовірними та характеризуються науковою новизною. Це забезпечується логічною постановкою наукового завдання, узгодженістю мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, належним теоретико-методологічним підґрунтям, репрезентативною джерельною базою та комплексним застосуванням загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів.

Наукове завдання — визначити та розкрити джерельний потенціал мемуарів учасників українського дисидентського руху для дослідження його історії в УРСР 1960–1980-х рр. — розв’язано послідовно й комплексно. Структура роботи забезпечує перехід від аналізу історіографії, джерельної бази та теоретико-методологічних засад до дослідження мемуарів як біографічного, просопографічного та суспільно-політичного джерела. Поєднання джерелознавчого, біографічного, просопографічного та наратологічного підходів зі студіями пам’яті забезпечує багаторівневий аналіз — від індивідуального життєпису й авторської рефлексії до характеристики дисидентського середовища та суспільно-політичних процесів. Ґрунтовне опрацювання історіографії дало змогу врахувати специфіку мемуарів як історичного джерела — їхню ретроспективність, суб’єктивність, вибірковість пам’яті та авторську позицію.

Результативним є розкриття біографічного потенціалу мемуарів: на їх матеріалі простежено формування світогляду та життєвих траєкторій українських дисидентів під впливом родинного, культурного й інтелектуального середовища, історичної пам’яті, освіти, літератури, мовних і національно-культурних чинників. Це показує дисидентський рух не лише як суспільно-політичне явище, а й як сукупність індивідуальних життєвих шляхів. Окрему наукову цінність становить аналіз авторефлексії та гетеростереотипів, що дає змогу розмежувати зовнішню історичну категоризацію особи як «дисидента» та її власне самовизначення.

Помітним здобутком є просопографічна реконструкція українського дисидентства як соціокультурного середовища, об’єднаного певними формами взаємодії та спільними ціннісними орієнтаціями. Сильною стороною дослідження є зіставлення українського та російського дисидентства, що надає роботі порівняльного виміру. Розкриття суспільно-політичного потенціалу мемуарів дає змогу реконструювати культурно-інтелектуальне середовище, неформальні комунікативні мережі, практики самоорганізації та сприйняття ключових подій 1960–1980-х рр. Окремий аспект становить дослідження повсякденного досвіду політичних репресій — від нагляду, обшуків і переслідувань до арештів, судових процесів, ув’язнення та табірної життя. Водночас дисиденти постають не лише як об’єкти репресивного впливу, а як суб’єкти історичного процесу, здатні до самоорганізації, солідарності, взаємодопомоги та різних форм спротиву.

Наукова новизна дослідження визначається комплексним розглядом опублікованих мемуарів як цілісного джерельного комплексу, формуванням колективного просопографічного портрета дисидентства, аналізом авторефлексії та гетеростереотипів як засобів саморепрезентації, а також систематизацією інформаційних можливостей мемуарів для реконструкції різних аспектів історії дисидентського руху.

Одержані результати характеризуються внутрішньою логічною узгодженістю: теоретико-методологічні положення першого розділу послідовно реалізуються в біографічному, авторефлексивному та просопографічному аналізі другого розділу й отримують розвиток у дослідженні суспільно-політичної історії дисидентського руху. Достовірність висновків підсилюється зіставленням даних різних мемуарних свідчень та їх перехресною верифікацією.

Поставлене наукове завдання виконано повністю. Здобувачка продемонструвала належне володіння методологією наукового дослідження. Сукупність одержаних результатів є обґрунтованою й достовірною, що дає підстави розглядати дисертацію як завершене самостійне дослідження актуальної проблеми історії та джерелознавства.

Оцінка змісту та оформлення дисертації, її завершеність та дотримання правил академічної доброчесності

За змістом дисертаційна робота Малої Ганни Дмитрівни на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР (1960-ті – 1980-ті рр.)» відповідає Стандарту вищої освіти зі спеціальності 032 «Історія та археологія» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти та напрямам досліджень, визначеним відповідною освітньо-науковою програмою.

Зміст розділів і підрозділів є взаємопов'язаним, а результати дослідження закономірно розгортаються від теоретико-методологічного та джерелознавчого осмислення проблеми до її конкретного аналізу. Зміст розділів відповідає меті та завданням дослідження: перший розділ формує історіографічне, джерельне та теоретико-методологічне підґрунтя; другий присвячений біографічному, авторефлексивному та просопографічному потенціалу мемуаристики; третій розкриває можливості мемуарних джерел для дослідження суспільно-політичної історії дисидентського руху в УРСР. Висновки узагальнюють результати дослідження та відповідають поставленим завданням. Список джерел і літератури та додатки доповнюють основний текст і забезпечують необхідну джерельну та інформаційну основу роботи.

Дисертація має завершений характер, засвідчує особистий внесок здобувачки у джерелознавче й історичне дослідження українського дисидентського руху другої половини ХХ ст. Завершеність роботи визначається узгодженістю її мети, завдань, змісту основних розділів і сформульованих висновків.

Матеріал викладено послідовно, з належним рівнем аргументації та узагальнення. Дисертація містить необхідний науково-довідковий апарат, посилання на використані джерела й наукову літературу. Її оформлення та структурні елементи загалом відповідають нормативним вимогам до дисертаційних досліджень на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового дослідження та відповідає принципам академічної доброчесності. Ознак фальсифікації, фабрикації, плагіату, компіляції чи неправомірних запозичень не виявлено. Використані концепції, положення, ідеї, фактичні матеріали та текстові фрагменти інших авторів належним чином атрибутовані й супроводжуються відповідними бібліографічними посиланнями, що засвідчує дотримання здобувачкою принципів академічної доброчесності та належної наукової культури.

Мова та стиль викладення результатів

Текст дисертаційного дослідження викладено державною мовою з дотриманням норм українського правопису та вимог наукового й академічного стилю. Авторка демонструє належний рівень володіння науковою термінологією, коректно оперуючи поняттями джерелознавства, історії українського дисидентського руху, мемуаристики, біографістики, просопографії та суміжних гуманітарних дисциплін.

Виклад матеріалу характеризується науковою аргументованістю та послідовністю розкриття дослідницької проблеми. Позитивною рисою є критичне опрацювання мемуарних джерел із розмежуванням фактичної інформації, суб'єктивних свідчень та авторських інтерпретацій. Мемуарні тексти використовуються не лише як ілюстративний матеріал, а й як джерело для аналітичних узагальнень і формулювання наукових висновків.

Мова, стиль і термінологічне оформлення дисертації загалом відповідають вимогам до кваліфікаційних наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії.

Структура роботи

Дисертаційна робота Г. Д. Малої оформлена відповідно до Наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації». Дослідження складається зі вступу, трьох взаємопов'язаних розділів, висновків, списку джерел та літератури і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких 167 сторінок припадає на основний текст. Виклад матеріалу логічний і відповідає послідовності розв'язання поставлених завдань: від аналізу історіографії, джерельної бази та методологічних засад до комплексного дослідження мемуарів як біографічного, просопографічного та суспільно-політичного джерела.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про мемуари як джерело біографічних і просопографічних студій та історії українського дисидентського руху в УРСР. Застосування просопографічного підходу дало змогу

реконструювати характеристики дисидентського середовища, простежити особисті та професійні зв'язки його учасників, форми взаємодії й солідарності, а також репрезентацію окремих діячів та їхнього місця в русі. Водночас дослідження розширює уявлення про можливості мемуарів для реконструкції індивідуального та колективного історичного досвіду, конкретизує підходи до критики й інтерпретації джерел особового походження та демонструє продуктивність міждисциплінарного інструментарію в історичних дослідженнях.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання у подальших дослідженнях історії українського дисидентства, соціальної історії та мемуаристики, а також у підготовці навчальних і лекційних курсів із джерелознавства, історії повсякдення та історії України другої половини XX ст. Систематизований у дисертації матеріал і сформований колективний портрет дисидентства можуть слугувати основою для подальших досліджень соціокультурного середовища та досвіду українського руху опору.

Суспільне значення роботи пов'язане з актуалізацією особистісного досвіду українського опору радянській тоталітарній системі, збереженням історичної пам'яті та утвердженням української історичної перспективи. Результати дослідження можуть бути використані для подолання радянських стереотипів щодо українського дисидентства та популяризації досвіду боротьби за національні й громадянські права.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження Г.Д. Малої достатньо повно висвітлено в науковій періодиці. За темою роботи здобувачкою опубліковано 3 одноосібні статті у наукових фахових виданнях України. Серед них 2 праці — у виданнях категорії «Б», а 1 стаття — у виданні категорії «А», що індексується у міжнародній наукометричній базі Web of Science (квартиль Q2). Усі зазначені публікації виконані автором самостійно та безпосередньо відображають ключові положення та висновки дисертації.

Апробацію результатів дослідження здійснено в межах виступів на 7 всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і форумах упродовж 2023–2026 рр. Результати наукових пошуків оприлюднено в 1 одноосібних тезах. Таким чином, зміст дисертаційної роботи має належний рівень наукової апробації та повною мірою представлений в авторських публікаціях.

Зауваження та рекомендації щодо змісту дисертації

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Малої Ганни Дмитрівни, його наукову новизну, обґрунтованість і достовірність

основних положень, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, вважаю за необхідне висловити низку зауважень і рекомендацій, які можуть бути враховані здобувачкою у подальшій науковій роботі.

1. Заявлена тема дисертації фокусується на мемуарах як джерелі з історії дисидентського руху. Водночас у тексті роботи (зокрема, на с. 45–49) джерельний корпус розширюється за рахунок епістолярію, есеїстики, нарисів та матеріалів самвидаву. Залучення суміжних джерел є виправданим для дослідження джерелознавчого характеру та посилює його доказову базу. Водночас у Вступі, зокрема під час характеристики джерельної бази (с. 3), доцільно було б чіткіше окреслити їхнє співвідношення з основним об'єктом дослідження — мемуарами, та визначити функцію в аргументації основних положень дисертації. Особливо це стосується епістолярію як самостійного виду джерел особового походження, що має власну природу та інформаційні можливості.

2. Дискусійним є співвідношення хронологічних меж досліджуваного історичного явища та часу створення мемуарних текстів. У назві дисертації визначено період «1960-ті – 1980-ті рр.», тоді як у Вступі (с. 15) хронологічні межі окреслено від 1960-х рр. до сьогодення. Така особливість зумовлена специфікою мемуарного джерела, адже спогади про дисидентський рух могли створюватися й після завершення досліджуваного періоду. Водночас чіткіше розмежування хронологічних меж дисидентського руху як історичного явища та часу формування й публікації мемуарного корпусу сприяло б більшій хронологічній визначеності дослідження.

3. У дисертації використано окремі спогади, розміщені на електронних ресурсах, зокрема в розділі «Спогади» порталу «Дисидентський рух в Україні. Віртуальний музей Харківської правозахисної групи». З огляду на заявлене в методології звернення до студій пам'яті та проблематики політики пам'яті, ширше залучення таких цифрових колекцій могло б розширити можливості дослідження не лише як джерельного корпусу, а й як простору формування, збереження та репрезентації пам'яті про дисидентський рух. У цьому контексті перспективним видається аналіз принципів добору, структурування та представлення мемуарних свідчень у цифровому середовищі, а також способів конструювання й трансляції образу дисидентства в сучасному меморіальному просторі. Водночас використання таких ресурсів потребує належної атрибуції, датування та верифікації розміщених матеріалів, що є важливою складовою джерелознавчої критики цифрових джерел.

4. Дискусійним залишається співвідношення понять «мемуари», «мемуаристика», «его-документ» та «джерела особового походження». У дисертації вони використовуються у взаємопов'язаному контексті, що

відповідає сучасним підходам до вивчення джерел особового походження. Водночас, зважаючи на те, що предметом дослідження є саме мемуари, виразніше розмежування цих категорій посилює поняттєву визначеність роботи, зокрема щодо статусу поняття «его-документ» — як ширшої методологічної категорії чи як синонімічного до джерел особового походження.

5. У дисертації мемуарний корпус структуровано за класифікацією, що розрізняє мемуари про історичні події, автобіографічні спогади та біографічні мемуари. Для повнішого розкриття його джерелознавчого потенціалу перспективним видається залучення додаткових критеріїв систематизації — за часом написання та публікації, авторством, характером участі авторів у дисидентському русі, тематикою, жанровими особливостями та формами мемуарної репрезентації. Це сприяло б більшій структурованості джерельного комплексу та чіткому окресленню специфіки представлених у ньому типів мемуарного наративу.

6. У другому розділі значну увагу приділено авторефлексіям і гетеростереотипам, а в § 2.3 — формуванню колективного портрета українського дисидентства. Водночас, на мою думку, цей аспект можна було б посилити виразнішим показом джерельної основи сформульованих узагальнень. Зокрема, у характеристиці спільних рис дисидентського середовища доцільно було б конкретніше співвіднести окремі положення колективного портрета з мемуарними свідченнями різних авторів, показавши, які характеристики повторюються в кількох наративах, а які залишаються особливістю індивідуального досвіду. Такий підхід дав би змогу чіткіше простежити перехід від індивідуальних мемуарних свідчень до просопографічного узагальнення та водночас точніше визначити межі репрезентативності сформованого колективного портрета.

7. У дисертації загалом враховано вплив часової дистанції між описуваними подіями та створенням мемуарних текстів. Водночас цей аспект можна було б розкрити детальніше, простеживши на окремих мемуарних свідченнях, як час їх написання впливає на інтерпретацію дисидентського досвіду. Зокрема, перспективним видається зіставлення спогадів, написаних у різні періоди — одним автором або різними авторами про одну й ту саму особу чи подію. Такий аналіз міг би виявити зміни в авторських оцінках, відборі й акцентуванні фактів, способах саморепрезентації та осмисленні власної участі в дисидентському русі. Це дало б змогу не лише врахувати часову дистанцію як важливу характеристику мемуарного джерела, а й конкретизувати її вплив на зміст і наративну структуру спогадів.

Висловлені зауваження мають дискусійний, уточнювальний і рекомендаційний характер, не ставлять під сумнів обґрунтованість основних положень та висновків дисертації й не знижують її загальної позитивної оцінки. Порушені питання водночас окреслюють перспективи

подальшої наукової дискусії щодо джерелознавчого потенціалу мемуарів, особливостей їх критики та можливостей використання для реконструкції історії українського дисидентського руху.

Загальний висновок про дисертаційну роботу

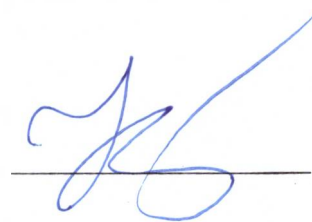
Вважаю, що дисертаційна робота здобувачки ступеня доктора філософії Малої Ганни Дмитрівни на тему «Мемуари як джерело з історії дисидентського руху в УРСР (1960-ті – 1980-ті рр.)» виконана на належному науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням. Сукупність її теоретичних та практичних результатів розв'язує важливе наукове завдання, що має істотне значення для розширення джерельної бази вітчизняної історичної науки, поглиблення методологічних підходів до аналізу мемуарних документів та комплексного переосмислення людського виміру антитоталітарного руху опору в Україні другої половини ХХ ст.

Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами та доповненнями).

Здобувачка **Ганна Дмитрівна Малая** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

Завідувачка відділом теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник

Надія Любовець

